

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З РОЗДІЛОВИМИ СПОЛУЧНИКАМИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ БУКОВИНИ

Костянтин Герман. Складносурядні речення з розділовими сполучниками в українських говірках Буковини.

У праці подано системний опис граматичної та семантичної структури розділових складносурядних речень у буковинських, гуцульських та подільських говірках Північної Буковини на основі діалектного матеріалу 60–90 років ХХ століття.

Ключові слова: складносурядні речення, розділові сполучники, буковинські говірки, предикативні одиниці, гуцульські говірки.

Константин Герман. Сложносочиненные предложения с разделительными союзами в украинских говорах Буковины.

В работе представлено системное описание грамматической и семантической структуры разделительных сложносочиненных предложений в буковинских, гуцульских и подольских говорах Северной Буковины на основе диалектного материала 60–90 годов ХХ века.

Ключевые слова: сложносочиненные предложения, разделительные союзы, буковинские говоры, предикативные единицы, гуцульские говоры.

Konstantin Hermann. Compound sentences with disjunctive in Ukrainian dialects Bukovina.

The work provides a systematic description of the grammatical structure of sentences punctuation compound in Bucovina, gutsulskih Podillian dialects and Northern Bukovina dialect based on the material 60–90 years of the twentieth century.

Key words: compound sentences, punctuation Conjunctions, Bukovina dialect, predicate units gutsulskie dialects.

На території Буковини поширені три типи українських говірок: буковинські, гуцульські та подільські. Гуцульські говірки локалізовані в Карпатах, буковинські – в центральній частині краю, а подільські – на сході.

Синтаксис буковинських говірок почав вивчатися тільки з 1963 року на кафедрі української мови Чернівецького державного університету. У 1968 році К. Ф. Герман захистив кандидатську дисертацію на тему „Складне речення в буковинських говірках”. Дисертація не була опублікована. Текст дисертації зберігається в науковій бібліотеці Чернівецького державного університету та у фондах рукописів ВАК СРСР.

Пропонована стаття написана на основі діалектного матеріалу, зібраного самим автором під час діалектологічних експедицій по Буковині в 1963-1967 роках.

У наукових публікаціях будова складносурядних речень українських говірок Буковини з розділовими сполучниками ще не була предметом висвітлення та наукового аналізу.

Для вираження розділовості українські говірки Буковини мають добре розвинуту систему розділових сполучників.

Предикативні одиниці складносурядних речень можуть пов'язуватись між собою як відомими на всій території України розділовими сполучниками одиничними та повторюваними: *або, або... або; то, то... то; чи, чи... чи; чи то, чи то... чи... то; не то, не то... не то*; так і діалектними формами сполучників: *а'л'бо, а'л'бо... а'л'бо; ба, ба... ба; ци то, ци то... ци то; май, май ... май; ба май, ба май... ба май*. Ці діалектні форми сполучників говірок Буковини ще не були предметом дослідження.

Сполучники *а'л'бо* та *абó* мають спільне походження. Вони розвинулися з давнього складеного сполучника *а либо*, де внаслідок лексикалізації виникло одне слово *а'л'бо*. Наголос був перенесений на перший склад, внаслідок чого голосний [і] другого складу послабився і зник: *а либо* → *а'л'бо*. Далі внаслідок синкопи зник м'який приголосний [л'] другого складу: *а'л'бо* → *абó*. Тепер наголос був перенесений на другий склад. У різних буковинських говірках засвідчені обі форми цього сполучника: *а'л'бо, абó*.

Розділовий сполучник одиничний і повторюваний *май, май... май* походить з румунської мови, запозичений буковинськими, гуцульськими та закарпатськими говірками від сусідніх румунських говірок Буковини та Мараморощини.

Слово *таі (май)* у румунській літературній мові – прислівник [1]. У діалектах румунської мови виконує також роль сполучника: *Mai ascult pe unul, mai vorbesc cu altul. Май слухаю одного, май розмовляю з іншим*. Приклад румунської мови записаний в селі Волока на Буковині.

Український діалектний розділовий сполучник *ба* може поєднуватись із запозиченим з румунських говірок сполучником *май*. У такий спосіб виник складений одиничний та відповідно – складений повторюваний розділовий сполучник *ба май, ба май... ба май*. Сполучник український *ба* запозичили румунські говірки: *ba una, ba alta* [2]. *Ба одне, ба інше*. Сполучники *або, ба, ци, то* можуть виступати одиничними.

Функції сполучника *або* обмежені відношеннями розділовості. Одиничний сполучник *або* поєднує компоненти з рівноможливими діями, з яких дійсною може бути тільки одна: *їа при'їду до вас у дру'зі годи'ні, аб'о ви пове'рн'їт, їак бу'дѣте їти з се'ла* (Ч.); *най Мар'їка бу'де до'ма аб'о дити'ну залиш'їт ко'ло ха'ти* (Б.В.); *дитина напу диласи ког'о є, аб'о хтос кри'кнуў на н'у* (В.); *хтос обби'ў їа блука аб'о, мо'же в'їте'р обтр'ас* (В.Л.).

Повторюваний сполучник *або* посилює роздільність: *аб'о в'їн зап'їзни'їси на авто'бус аб'о ста'лоси їк'ас н'їш'єск'є* (М.Г.); *аб'о будеш уч'єтисц аб'о їа в'їдда'м тебе до їнт'єрна'ту* (Л.Г.); *аб'о їди до робо'тц аб'о їа соб'ї бу'ду шука'ти ког'о с дру'гог*(Т.); *аб'о в'їн спл'атит ме'н'ї їс'о, аб'о в'їже'ну їго з до'му* (Л.Г.). Речення зі сполучником *або* належать до розповідно-стверджувальних. Своєю будовою і смисловими відтінками нічим не відрізняються від таких же конструкцій сучасної української літературної мови.

Синонімом до сполучником *або* зрідка виступає полонізм *ал'бо* [3], який можна почути хіба що тільки в мові найстаршого покоління населення. Приклади: *ал'бо їди на зар'їнок дроў, ал'бо їа п'їду, а ти пасї коро'в*(Бан.); *ал'бо їа н'їчо не р'дзум'їїу, ал'бо ме'н'ї о'чї засл'їпило* (С.Б.); *ал'бо ти бу'деш менє сл'ухатц ал'бо їа си страїк'у* (Кар.); *ал'бо бу'дуж'їнкоў, ал'бо їа тебе в'їдпра'їїу до лі'ха*(М.); *ал'бо най ро'би сво'їу робо'ту ал'бо їго тут не' тра'ба* (М.). Цей сполучник швидко виходить із ужитку. У творах буковинських письменників він зовсім відсутній, хоч інші діалектні сполучники засвідчені в їх творчості. Крім буковинських говірок, сполучник *ал'бо* вживається у наддністрянських [4], гуцульських та покутських, наводиться у словнику Б. Грінченка [5].

Службове слово *ба* вперше засвідчено в праці „Синоніма славенороская” без перекладу і пояснень [6]. Як сполучник *ба* відоме в сучасній українській мові [7]. Так, він засвідчений у творах Т.Г. Шевченка [8], Ю. Федьковича [9], М. Коцюбинського [10], О. Кобилянської [11], Ю. Смолича [12], В. Кучера [13], народних казках, різних збірниках народної творчості. Як сполучник *ба* вживається в сучасній молдавській [14] та румунській [15] мовах. Йоргу Йордан висловив думку, що цей сполучник не є латинським [16]. Молдавською і румунською мовами це слово запозичене з українських говірок. Л.А. Булаховський відзначав єднальне функцію сполучника *ба* у західноукраїнських письменників [17]. У сучасних буковинських говірках сполучник *ба* вживається в складносурядних реченнях з розділовими відношеннями: *ба коро'ву пасти мушу їтиц ба дити'на запла'чи і тра'ба вїїї заколисати, ба свин'а хоч'ї їїсти, а їїсти не'ма' коли* (Бан.); *ба уні до нас при'їдуть, ба ми до них захо'дима, але їл'їк'ї, а тепер ст'їн' ходїти* (Кар.); *ба што'лї гу'блїцци, ба п'їтко ви в'їдл'їта'їут* (Зел.). Вживається сполучник *ба* у тих буковинських говірках, які межують з гуцульськими. У розділових реченнях із сполучником *ба* вказується на чергування дій. На ці ж відношення вказує і сполучник *то* повторюваний, функції якого в буковинських говірках такі самі, як і в сучасній українській літературній мові. Приклади: *то сол'арки не'ма, то в'їн сам на робо'ту зап'їзн'їїецци, то трактор не' заводїцци* (Т.); *то їна ма'мї їїсти зварїт, то сор'о'чку ви пере ме'ни'а, то до'хтор'а приведу'т*(Чор.); *то п'їшко'м ходїмо туд'а, то маши'на нас в'їдво'зит*(Ч.Д.).

Компоненти складносурядного речення з розділовими відношеннями поєднуються також повторюваним сполучником *ци*, який є варіантом літературної форми *чи*. Цей сполучник не втратив ще зв'язків з питальною часткою *ци*, з якої він розвинувся [18], внаслідок чого складносурядні речення з цим сполучником мають, крім розділовості, питальну модальність. У них висловлюється сумнів, невпевненість, вагання, яку дію з багатьох треба вважати достовірною, реальною. Повторюване слово *ци* виконує подвійну функцію: з одного боку, – це розділовий сполучник, з другого боку, – це питальна частка. Приклади: *ци ви, панї, подур'їли, ци ви си напи'ли шо ви мо'го милє'н'кого до во'с'ка уз'єли?* (Бан.); *ци їа шос зз'їла ла'кома ци менє прок'єг цу'д сама не' зна'їу*(М.Г.); *ци це грипа менє їз'єла ци це шо за н'їш'єскї?* (Ж.С.). *ци тебе кортїт додо'му ци їа п'їду?* (Тов.); *ци в'їн так'єї розум'ний ци їа н'їч'о не' розум'їїу?* (Вел.К.). Сполучник *ци* вживається також у закарпатських [19], наддністрянських [20], гуцульських [21] говірках. Розділовий сполучник *ци* дуже давній [22].

Ще більш виразне поєднання функцій частки і розділового сполучника виявляє сполучення слів *ци то..., ци то...* Елемент *ци* надає кожному компонентіві, в якому він вживається, питального

відтінку, а через поєднання кількох питальних композитів виникає відтінок невпевненості, яка з названих дій є правильною чи реальною. Елемент **то** вказує на роздільність між окремими частинами складного речення. Постійне вживання цих слів разом привело до утворення складеного повторюваного сполучника **ци то... ци то...** Приклади: **ци то** уні́ шос зробіли, **ци то** не^у дові́г'лоси?(Тов.); **ци то** корова́ шос зз'їла, **ци то** шос п'їдробіли наўмі́сне? (Бан.); **ци то** хма́ри син'ї́ют, **ци то** полоні́ни ві́тко (Вел.); **ци то** їа ма́йу дода́ти вам за полотно́, **ци то** ви ў́же д'їста́ли? (Б. С.). Коли функція розділовості вже достатньо закріпилась за сполучником **ци то... ци то...**, виникла можливість спростити його, вживаючи в тому ж значенні тільки один елемент **ци... ци...**

У деяких буковинських говірках вживається розділовий сполучник **май...май...**. За походженням **май** – підсильна частка, яка дорівнює літературній формі **це** (пор. *ми до вас май бїл'ше прихóдимо* (Добр.). Підсильна частка **май** вживається і на початку речення, підсилюючи його зміст у цілому / *май ко́мин трóх'е гр'їе* (О.). Двоє чи більше таких речень могли вживатись поряд для висловлювання кількох дій із спільним контекстом. Але, коли такі речення опинялись поряд, між ними виникали відношення чергування зображуваних дій або явищ, виникало складне речення, в якому підсильна частка поступово перетворювалася у цій позиції на сполучник розділовості **май... май...** На відміну від **або... або...**, яким пов'язують компоненти з діями, що взаємно виключають одна одну (див. стор. 67), сполучник **май... май...** поєднує компоненти з підсильним змістом, однаково реальними діями, що відбуваються одна на зміну іншій, повторюючись. Приклади: *май г'їти ме^уні шос помогáйт, май с колгóспу шос да́йт* (Кар.); *май со́не^уч'ко висо́ко здойма́йеци, май мал'ї но́ч'ї* (С. В.); *май овéч'ка заблéйї ко́ло ха́ти май ку́гút зап'їе, і не^у скўшно ме^уні́* (Кл. С.). Розділовий сполучник **май** вживається також у закарпатських, гуцульських та покутських говірках.

Таким чином, особливістю будови складносурядних речень буковинських говірок, та гуцульських говірок Буковини є вживання діалектних розділових сполучників *ба, ба... ба; ал'бо, ал'бо... ал'бо; май, май... май; ци, ци... ци, ци то, ци то... ци то*.

Ця система розділових сполучників вживається паралельно зі сполучниками, які відомі як розділові на всій території України: *або, або... або; то, то... то; чи, чи... чи; чи то, чи то... чи то; не то, не то... не то*.

Розділові складносурядні речення з діалектними формами сполучників мають продовження своїх ареалів у буковинських говірках Сучавського повіту Румунії, в покутських та гуцульських говірках на Івано-Франківщині; а також у гуцульських говірках на всій території їх поширення в Північній Буковині, Південній Буковині в Румунії, гуцульських говірках Івано-Франківщини та Рухівського району на Закарпатті.

Література

1. Dicționar romîn – ucraineam / За ред. Gh. Cocotailo. – Bucuresti: Editura didactică si pedagogică, 1963. – С. 270.
2. Dicționar romîn – ucraineam / За ред. Gh. Cocotailo. – Bucuresti: Editura didactică si pedagogică, 1963. – С. 46.
3. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. Сполучники, сполучні групи [речення]. Синтаксичні особливості при них // Наукові записки Київського державного університету. – Т. 5.– Вип. 2. – 1946. – С. 37.
4. Верхратський І. Говір батюків / Збірник філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. XV. – Львів, 1912. – С. 85.
5. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. 1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 6.
6. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. – Київ: Наукова думка, 1964. – С. 98.
7. Українсько-російський словник. – Т. 1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 21.
8. Словник мови Шевченка. – Т. 1. – Київ, 1964. – С. 12-13.
9. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. 1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 18.
10. Українсько-російський словник. – Т. 1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 21.
11. Кобилянська Ольга. Вибрані твори. – Т. 3. – Київ: Держлітвидав, 1952. – С. 230.
12. Українсько-російський словник. – Т. 1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 21.
13. „Вітчизна”, 1966. – №1. – С. 17.
14. Поэзия Молдовой. Антологие. – Кишинэву: Едитура де стат ал Молдовой, 1954. –С. 265.
15. Jordan I. Limba romînă contemporană. – București: 1956. – С. 485.
16. Jordan I. Limba romînă contemporană. – București: 1956. – С. 485.

17. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. Сполучники, сполучні групи [речення]. Синтаксичні особливості при них // Наукові записки Київського державного університету. – Т. 5.– Вип. 2. – 1946. – С. 33.
18. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. Сполучники, сполучні групи [речення]. Синтаксичні особливості при них // Наукові записки Київського державного університету. – Т. 5.– Вип. 2. – 1946. – С. 54.
19. Німчук В. В. Словотвір сполучників у верхньонадборжавських говірках // Діалектологічний бюлетень. – Вип. IX. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 75.
20. Верхратський І. Говір батюків / Збірник філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. XV. – Львів, 1912. – С. 85.
21. Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. – Кн. I. – Київ, 1928. – С. 60.
22. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. – Київ, 1956. – С. 95.

Список скорочених назв населених пунктів

- Бан. – Банилів Вижницького району.
- Б. З. – Брідок Заставнівського району.
- Б. С. – Бобівці Сторожинецького району.
- В. – Васловівці Заставнівського району.
- Вел. К. – Великий Кучурів Сторожинецького району.
- Вел. – Велике Вижницького району.
- Ж. С. – Жадова Сторожинецького району.
- Зел. – Зелена Кельменецького району.
- Кар. – Карапчів Вижницького району.
- Кл. С. – Клинівка Сторожинецького району.
- Л. Г. – Луковиця Глибоцького району.
- М. Г. – Маморниця Герцаївського району.
- М. – Мигове Вижницького району.
- О. – Оршівці Кіцманського району.
- С. Б. – Старі Бросківці Сторожинецького району.
- Т. – Топорівці Новоселицького району.
- Т. – Товтри Заставнівського району.
- Ч. Н. – Чорнівка Новоселицького району.
- Ч. Д. – Червона Діброва Глибоцького району.